

Ferdo Gestrin

Slovani v Italiji v zgodnjem srednjem veku

Procesu doseljevanja in preseljevanja Slovanov z Balkana na Apeninski polotok, kar označujemo kot migracije (v najširšem pomenu besede), moremo slediti skozi stoletja, že od ok. srede 7. do 19. stoletja.¹ Vzroki, načini in obseg teh migracij ter njihove posledice so se v tem dolgem obdobju zelo spreminjali. Glede na to delimo potek migracij na tri faze. V prvi, ki zajema čas zgodnjega srednjega veka (še v dobi preseljevanja ljudstev, hitrih političnih sprememb v Italiji in njenega razkosanja, dolgotrajnih vojaških spopadov, tudi v obliki malih obmejnih bojov in velikih opustošenj) so v Italijo prihajale večje ali manjše skupine Slovanov kot vojaška sila ali kot preseljenci, kolonisti, bodisi svojevoljno bodisi pod različnimi oblikami prisile. V drugi fazi so Slovani z balkanskega prostora, v mnogo večjem številu ženske kakor moški, prihajali v Italijo kot sužnji, ki so jih prodajali tudi naprej v Španijo in druge tedaj arabske dežele. Zajela je predvsem obdobje od 12. do druge polovice 14. stoletja, vendar je bila trgovina s slovanskimi sužnji v Italijo znana že mnogo popreje in tudi pozneje ni povsem prenehala. V tretji fazi, z vrhuncem v 15. in 16. stoletju, od 17. stoletja dalje sledi upad in konec doseljevanja, so bile migracije slovanskega življa v Italijo povezane zlasti z gospodarskimi motivi – Italia felix – ter turško nevarnostjo in gospodstvom nad velikim delom Balkana. To je bilo obdobje masovnih prihodov Slovanov na obsežna območja Italije.²

Prisotnost Slovanov v Italiji v zgodnjem srednjem veku je dejstvo, ki ga ni mogoče zanikati. Vendar na njihovo prisotnost opozarjajo predvsem posamezni, nepovezani podatki. Ob sedanjem poznavanju virov in stanju raziskav je praktično težko prikazati točno podobo slovanske naseljenosti, govoriti o konkretnih vzrokih, poteh prihoda, o načinu, ubikaciji in množičnosti poselitve, o njihovem položaju in vlogi v Italiji ter še kaj. Na vse to so vplivali čas preseljevanja ljudstev, dolgotrajna bizantinska oblast na obeh straneh Jadranskega morja, politične spremembe in nasprotja v Italiji, skoraj neprestana mala vojna med Bizantinci in Langobardi (568–774) pa

¹ Literatura o tem pojavu je zelo obsežna. Najštevilnejša je nedvomno italijanska, zlasti iz obdobja od srede 19. do 20. stoletja in še posebej po 1960. letu. Največje delo italijanskega zgodovinopisja o tej problematiki je A. Cronia, *La conoscenza del mondo slavo in Italia. Bilancio storico-bibliografico di un millennio*, Padova 1958. Sledi ji jugoslovanska, hrvaška, srbska in slovenska; posamezne probleme teh migracij so proučevali tudi drugi tuji avtorji, npr. J. M. Martin, Ch. Verlinden in drugi. Zgodnji datum prvih pojavov migracij Slovanov v Italijo naj nas ne moti. Že od neolitske civilizacije dalje Jadransko morje ni bilo ovira marveč vez med obema obalama tega velikega zaliva Sredozemskega morja. Danes je nedvomno dokazano, da so bile v vsem obdobju prazgodovine od neolitika dalje med obema obalama trgovske, kulturne in tudi etnične povezave mnogo bolj intenzivne, kakor se je mislilo še pred nekaj desetletji (prim. A. Radmili, *Le relazioni commerciali fra le genti delle due sponde adriatiche durante il neolitico*, v *Le Relazioni economiche e commerciali*, Roma 1983, str. 17–21; A. Stipčević, *Per una storia economica del bacino Adriatico nell'età preistorica (situazione e prospettive)*, prav tam, str. 23–31; isti, *Il simbolismo religioso preistorico, elemento comune fra i popoli del bacino dell'Adriatico*, v *I rapporti demografici e popolativi*, Roma 1981, str. 19–29). Te vezi se intenzivirajo v času grške kolonizacije in ilirskem obdobju. Ilirsko ime boginje Damatire se v 3. stoletju p. n. št. omenja v Vieste na polotoku Gargano. Vse te vezi se verjetno ustvarjajo po poti, ki jo kažejo otoki Korčula – Lastovo – Palagruža – Pianosa – Tremiti, med katerimi in kopnim so le krajše razdalje odprtega morja. V času rimskega imperija pa je bilo Jadransko morje ena važnih poti v povezavah Italije z Balkanskim polotokom (prim. C. de Simone, *Il teonimo Damatira di Vieste Garganico*, v *I rapporti demografici o. c.*, str. 33–37; J. M. Martin, *Recherches sur les relations politiques entre l'Italie méridionales et les Balkans pendant le Haut Moyen-Age (VIe – XIIe siècles)*, v *I rapporti politici e diplomatici*, Roma 1988, str. 49–72).

² F. Gestrin, *Migracije Slovanov v Italijo; rezultati jugoslovanske historiografije*, *Zgodovinski časopis* (ZČ) 32, 1978, str. 7–21 (v italijanščini v *Quaderni storici* 40, 1979, str. 7–30 in v *Italia felix. Migrazioni slave e albanesi in Occidente*, Romagna, Marche, Abruzzi, secoli XIV – XVI, a cura di S. Anselmi, *Quaderni di »Proposte e ricerche«*, 3, 1988, str. 241–271).

dalje s Franki (po 774) in nato z Arabci, ki so postali v 9. stoletju gospodarji Sicilije in delov južne Italije, posegi nemških vladarjev v Italijo ter za njimi Normanov, ki so Bizantince in Arabce potisnili iz Sicilije in južne Italije. Dogajanja so spremljale vojne, neprestani spopadi in pustošenja, Slovani pa so kmalu po naselitvi na Balkan postali vir vojaških sil in ljudi za kolonizacijsko vlogo v Italiji. Pri tem gre še posebna vloga Bizancu in njegovi vojaški ter poselitveni politiki.³ Migracije v tem dolgem obdobju so potekale verjetno brez večjih pretresov – razen seveda za slovanske udeležence – in tudi brez večjih v današnji čas segajočih posledic.

Najmanj vesti, predvsem posrednih, ki so hkrati tudi zelo dvomljive, imamo o doseljevanju Slovanov v neposredni povezavi z zadnjimi selitvami ljudstev oziroma z njihovimi vpadi v Italijo in kot posledica teh vpadov. Gre predvsem za vpade Avarov in nato Madžarov, ki so prihajali vse do južne Italije. Kakor so že Langobardi pripeljali v Italijo drobce raznih drugih ljudstev – o tem poročata Fredegar in Pavel Diakon – moremo tudi za Avare in Madžare pričakovati isto.⁴

Poselitev Slovanov, ki se deloma skrivajo pod imenom Bolgari, v času avarskih navalov na meje med langobardskim kraljestvom in bizantinskim egzarhatom zgodovinarji povezujejo deloma s posameznimi toponomastičnimi in onomastičnimi preostanki. Leta 752 se omenja del posesti (»fundus Bodene«) bizantinskega vojvoda Ivana v Ravenni, ki je tedaj postala last benediktinskega samostana v Nonantoli. Ime Bodena razlagajo, tudi na podlagi latinskega prevoda (»et Aquaviva«), kot slovansko Vodena (od vode), kar naj bi bil današnji kraj Bondena na bregu reke Panaro, ki je bila meja med Langobardi in Bizantinci. Da je bila tod oziroma na območju Ravenne slovanska poselitev, poudarjajo s podatkom o neki zemljiški posesti ravenskega nadškofa, ki jo je imel ob koncu 9. stoletja po pogodbi v zakupu Slovan »Ursus Sclavinus«.⁵

Poleg teh Slovanov, ki so bili po vsej verjetnosti pomešani z Bolgari, se v virih 11. in 12. stoletja omenjajo Slovani tudi v Markah blizu Senigallije. Leta 1085 se namreč v darovnici iz arhiva samostana S. Croce v diecezi Caglio-Pergola omenja »vicus Bulgarum qui vocatur Sclavinorum« ob spodnjem toku reke Cesano, blizu cerkve sv. Gervazija, ki se označuje kot »di Bulgarie« oz. »dei Bulgari« (1154).

Prvič se v virih tod pojavljajo Bolgari (pravilneje Slovani) leta 1001, ko se omenja kapela sv. Petra v »Bolgariji« (»cella di S. Pietro in Bulgaria«) na desnem bregu reke Cesano. Leta 1069 govori nek vir tudi o cerkvi sv. Janeza v »Bolgariji« (»S. Giovanni in Bulgaria«). Omenja se tudi še »terra Bulgarorum«, kar vsekakor pomeni domeno na območju Riminija. Vse to dopušča domnevo, da so se tod, na severu bizantinskega egzarhata, naselili Bolgari oz. Slovani že v času avarskih navalov. Domneva je verjetnejša na podlagi dokumenta iz 11. stoletja, ki na istem območju omenja »vicus Avarum« (za Avarorum), znan še v 15. stoletju. Iz vsega tega avtorji zaključujejo, da so se grupe Avarov, Slovanov in Bolgarov naselile na severu bizantinskega egzarhata; sem naj bi prišle vsaj tekom 7. stoletja.⁶

O doseljevanju Bolgarov, vsekakor s slovanskimi elementi, v istem obdobju v Italijo pa neposredno govori Alciokova zgodba iz okoli 663. leta. Trideset let pred tem dogajanjem je Alciok zavaljo notranjih nasprotij med Avari in Bolgari v Panoniji s svojim plemenom prešel k

³ Prim. J. Gay, *L'Italie méridionale et l'empire byzantin*, Paris 1904, str. 85 in 172 (tudi v it.: *L'Italia meridionale e l'Impero bizantino*, Firenze /La voce/; F. Carabellese, *L'Apulia e il suo comune nell'alto medio evo*, Bari 1905, str. 72–76; *Encyclopédie de l'Islam*, Leyden 1934, gesli Sakaliba, Slaves; J. Ferluga, *Gli Slavi del Sud ed altri gruppi etnici di fronte a Bizanzio*, v *Settimane di Spoleto* 30, 1984; isti, *Untersuchungen zur byzantinischen Ansiedlungspolitik auf dem Balkan von der Mitte des 7. bis zur Mitte des 9. Jahrhunderts*, v *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, 23, Beograd 1984, str. 50 sl.

⁴ Pavel Diakon (Paulus Diaconus), *Zgodovina Langobardov* (*Historia Langobardorum*, Maribor 1988 (poslej *Zgodovina Langobardov*), knj. 2, cap. 26, str. 78/9; F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev* (GZS) I, Ljubljana 1903, str. 74/5.

⁵ A. Guillou, *Migration et présence slaves en Italie du VIe au XIe siècle*, v *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 14/15, 1973, str. 12.

⁶ A. Polverari, *Una Bulgaria nella Pentapoli: Langobardi, Bulgari e Sclavini a Senigallia*, Senigallia 1969, str. 9 sl., 33 sl.; C. Pierucci – A. Polverari, *Carte di fonte Avellana I* (975 – 1139), v *Thesaurus ecclesiarum Italiae IX*, I. str. 167 sl. – 1085 nov. 7, Senigallia; A. Guillou, *Régionalisme et il dépendence dans l'empire byzantin au VIIe siècle: l'exemple de l'Exarchat et de la Pentapoli d'Italie*, Roma 1969, str. 97 sl.

frankovskemu kralju Dagobertu, ki jim je za prezimovanje določil Bavarsko. Na Dagobertovo povelje so Bavarci v eni noči pobili večino pripadnikov Alciokovega plemena. Rešil se je le Alciok z ok. 700 možmi, ženami in otroki, s katerimi se je umaknil v Karantanijo h knezu Valuku. Po daljšem bivanju se je okoli 663, verjetno iz strahu pred Avari po propadu Samove plemenske zveze, s svojimi ljudmi zatekel k Langobardom v Italijo. Langobardski kralj Grimuald jih je poslal k sinu, vojvodu v Beneventu, ki jih je nato naselil na mejo proti Bizantincem v pokrajini Campobasso (Molise) na območje današnjih krajev (mest) Sepino, Boiano in Isernia (Sepinum, Bovianum in Iserniam), kjer so bile »bolgarske« naselbine še iz časa langobardske naselitve. Alcioka pa je postavil za gastalda, t. j. upravitelja kraljevih posesti na tem ozemlju. Pavel Diakon, poglavitni vir za to dogajanje, je še v času nastajanja svojega dela (ok. leta 790) trdil, da Bolgari prebivajo v teh krajih in čeprav govore že latinsko, niso opustili svojega jezika (morda slovanskega-karantanskega, saj so verjetno prišli že pomešani s Karantanci).⁷

Ko so Madžari gospodovali razen Karantaniji velikemu delu slovenskega poselitvenega ozemlja, so z vpadi, ki jih je bilo ok. 30 in so segali do Taranta in Otranta, v Italijo hkrati z njimi prihajali po vsej verjetnosti tudi Slovani. Vsekakor je bila posledica njihovih pustošenj poselitev slovanskega življa na prazno zemljo oglejskega patriarhata v Furlaniji, o čemer pozneje.

Več je konkretnih podatkov o vojaških pohodih Slovanov v Italijo, ki so bili bodisi samovoljni, bodisi je do njih prišlo pod vplivom tamkajšnjih političnih akterjev. Na vojaški značaj prihoda Slovanov v Italijo kaže primer sodelovanja Slovanov pri obleganju in osvojitvi Cremona, ko jih je avarski kakan poslal langobardskemu kralju Agilulfu (590–616) v pomoč. O zavezništvu Langobardov, Avarov in nanje vezanih Slovanov proti Bizancu govori že leto prej izvedeni pohod vseh treh partnerjev v tedaj bizantinsko Istro.⁸

Proti sredi 7. stoletja so se zaostrovala nasprotja med Bizantinci in Langobardi tudi na polotoku Gargano. V zvezi s tem – morda v povezavi z Bizancem ali pa tudi ne – se je leta 642 večja vojaška skupina Slovanov izkrcala blizu Siponta (današnja Manfredonia). Premagala je beneventskega vojvodo Aiona, nato pa doživela poraz. Radoald, brat ubitega vojvode in njegov naslednik, jih je z zvijačo premagal, kakor pripoveduje Pavel Diakon, in jih večinoma pobil, druge pa pregnal. Slovani, ki so prišli pred Sipont, so bili Neretljani, pozneje zelo znani pomorščaki. Vendar komaj nekaj desetletij po naselitvi brez lokalnih ali uradnih bizantinskih faktorjev ne bi prišli na jug Gargana z mnogimi ladjami, kjer so se langobardsko bizantinska nasprotja vedno bolj zaostrovala.⁹ Nekoliko pozneje je benevtski vojvoda Grimoald (647–672) celo premagal Bizantince, toda cesar Konstans I. (641–668) se je izkrcal v Tarantu in utrdil bizantinsko oblast v južni Italiji.

V dolgotrajni mali vojni je Bizanc počasi izgubljal posest v Italiji. Ko je leta 751 padla v langobardske roke Ravenna in je propadel ravenški egzarchat, je Bizanc v severni Italiji obdržal le vpliv nad beneškimi lagunami, na jugu pa ohranil posest v Apuliji in Kalabriji. Franki, ki so 774 podvrgli Langobarde, so nato do leta 812 še zmanjševali bizantinsko posest. V začetku 9. stoletja pa je začel pritisk Arabcev (Saracenov) na Sicilijo in južno Italijo. Že leta 827 so obvladali velike dele Sicilije in se nato naglo širili v Kalabriji in Apuliji, kjer so Bizantinci 838 izgubili

⁷ Zgodovina Langobardov, str. 237, sl. op. 32; prav tam knj. 5 cap. 29; GZS I, str. 208; M. Kos, O bolgarskem knezu Alcioku in slovenskem knezu Valuku, v Srednjeveška zgodovina Slovencev, Ljubljana 1985, str. 145 sl.; B. Grafenauer, Valuk, v SBL 13, 1982, str. 343 sl.

⁸ Zgodovina Langobardov, str. 159; GZS I, str. 180, str. 178 sl.

⁹ Zgodovina Langobardov, knj. IV cap. 44, str. 175 sl.; GZS I, str. 213 sl.; B. Gušić, Naše primorje, v Pomorski zbornik (PZ) I, 1962 str. 51; isti, O naseljenju Neretvana na Monte Garganu, rokopis, posredovala mi ga je pokojna avtorjeva soproga; M. Rešetar, Die serbokroatischen Kolonien Südtaliens, v Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung, IX., Wien 1911, str. 31; isti, Slavenske kolonije u Italiji, v Srdj 24, 1907, str. 1126; V. Novak, La paleografia latina e rapporti dell'Italia, v Archivio storico pugliese 14, 1941, str. 145 sl.; G. Rohlf, Ignote colonie slave sulle coste del Gargano, v Cercedara de linguistica 3, 1958, str. 409 sl.; tudi v Il Gargano XIII n° 12, 1962 dec. 21, str. 3; M. Spremić, La migrazione degli Slavi nell'Italia meridionale ed in Sicilia alla fine del medio evo, v Migracije Slovanov v Italijo, 7. zasedanje jugoslovansko-italijanske komisije za zgodovino, ured. F. Gestrin, Ljubljana 1978, tisk v Archivio storico Italiano 138, 1980, str. 3–15; J. M. Martin, Recherches sur les relations politiques, o. c., str. 49 sl.; A. Guillou, Migration et présence slaves en Italie, o. c., str. 11 sl.

Brindisi. Tu sta za krajši čas nastala arabska emirata v Tarantu (840–880) in Bariju (847–871). Zavoljo arabske nevarnosti so prenehala bizantinsko-frankovska nasprotja in v zadnji četrtini 9. stoletja je Bizanc tudi s frankovsko pomočjo (Ludvik II.; po njegovi smrti 875 so Franki izgubili vse možnosti v južni Italiji) prešel v rekonkvisto vse do 963. leta ter osvojil za Vasilija I. (867–886) vso Kalabrijo in Apulijo. Bizantinci so tod že 892. leta ustanovili temo Langobardijo na ozemlju okoli Barija. Sicilija je bila od začetka 10. stoletja, po padcu Taormine leta 902, trdno v arabskih rokah, zlasti še, ko so emirat v Palermu 917 osvojili Fatimidi. Čeprav so Bizantinci pomagali sicilskim Aglabidom proti Fatimidom, so slednji prevladali in še pred sredo stoletja prešli v ofenzivo v južni Italiji. Leta 950 so osvojili Reggio in prisilili Bizanc k miru.

Ko je nemški cesar Oton I. obnovil v Italiji frankovske cilje, se je Bizanc znašel med dvema nasprotnikoma. Po miru s cesarjem 972 in po porazu Otona II. 982 v boju z Arabci se je stanje zopet začasno ustalilo. Bizantinci so že pred letom 975 iz svoje posesti v južni Italiji ustvarili upravno enoto katepanat Italija, zavrnili arabski napad na Bari (1003) in z beneško pomočjo osvojili celo Reggio (1006). Pod katepanom Vasilijem Boianne pa so prešli celo zopet v ofenzivo proti Arabcem. Toda po smrti Vasilija II., ko je nasploh upadla bizantinska moč, doživlja enako usodo bizantinska posest, ki se znajde pred normansko nevarnostjo in ponovnim pritiskom nemškega cesarstva. Že leta 1042 je bizantinska posest omejena le na ozemlje Taranta, Otranta in Brindisija. Normani so si do 1060 podredili Apulijo in Kalabrijo, leta 1071 so osvojili še Bari in konec je bilo bizantinske oblasti v Italiji.¹⁰

Vsa ta politična dogajanja je spremljalo prihajanje in naseljevanje Slovanov v južno Italijo, še posebej v povezavi z Bizantinci, ki so tudi drugam po svojem imperiju naseljevali Slovane kot vojake in koloniste.¹¹ Enako so postopali tudi Franki in pozneje Normani. Slovani so bili kot vojaki zdaj na bizantinskih, drugič na frankovski (Ludvik II.) pa zopet na normanski strani, stopali so tudi v službo Arabcev (Saracenov) na Siciliji. Poleg slovanskih kolonij, ki so imele skupaj z nastalimi naselbinami vojaški značaj (stratoti, mercenari, guardie confinarie), so nastajale tudi povsem poljedelske naselbine in naselbine pribežnikov, beguncev, ki jih tudi v Italiji ni bilo malo.¹² Slovani so prihajali v južno Italijo na bizantinsko ozemlje predvsem v Apulijo, Benevent, Capitanata in Gargano ter na Kalabrijo.

Salernitanska kronika omenja, da so slovanske čete sodelovale na frankovski strani proti upornemu beneventskemu vojvodu Grimoaldu (805–817).¹³ Za Vasilija I. (867–886), ko se je bizantinska oblast v južni Italiji zelo utrdila in sta nastali v Apuliji dve temi, so tja naselili številne Slovane zavoljo bojev proti Arabcem, ki so leta 827 začeli osvajati Sicilijo. Previdevati moremo, da se je podobno zgodilo tudi v zvezi s frankovskimi boji proti Arabcem pri osvajanju Barija (871), v katerih je Ludviku II. (855–875) z brodovjem pomagal tudi hrvaški knez Domagoj.¹⁴

Ko je po vesteh barskih letopisov (*Annales Barenses*) v času bizantinsko-arabskih spopadov po sredi leta 926 zahumski knez Mihajlo Višević, vsekakor kot zaveznik bizantinskega cesarja, z oboroženo silo osvojil Sipont, je verjetno tam ostal del Slovanov; nikakor pa ni bila s tem

¹⁰ A. Ducellier, *Byzance et le monde orthodoxe*, Paris 1986, uporabljal sem it. prevod Bizanzio, Torino 1988, str. 128 sl., 131 sl., 144–151; prim. B. Ferjančič, *Vizantija i Južni Slaveni*, Beograd 1966; J. Ferluga, *Gli Slavi del Sud ed altri gruppi etnici di fronte a Bisanzio*, v *Settimane di Spoleto* 30, 1983; J. M. Martin, *Recherches sur les relations politiques*, o. c., str. 49 sl.; G. Musca, *L'emirato di Bari 847–871*, Bari 1967.

¹¹ M. Capaldo, *Slavi balcanici in Italia meridionale tra il VII e il XVI secolo. Sintesi storiografica e prospettive di ricerca*, v *Studi slavistici in onore di Carlo Verdiani*, Pisa 1979, str. 55–63; isti, *Un insediamento slavo presso Siracusa nel primo millennio D. C.*, v *Europa orientalis* 2, 1983, str. 5–17; J. Ferluga, *Untersuchungen zur byzantinischen Ansiedlungspolitik*, o. c., str. 50 sl.

¹² M. Capaldo, *Slavi balcanici in Italia meridionale*, o. c., str. 55 sl.; isti, *Un insediamento slavo presso Siracusa*, o. c., str. 5 sl.; J. Gay, *L'Italie méridionale et l'empire byzantin*, Paris 1904, str. 85, 172; R. P. Capano, *Sulla presenza degli Slavi in Italia e specialmente in Italia meridionale*, v *Atti e Memorie dell'Accademia Pontiniana* 12, 1963, str. 13; F. Carabellese, *L'Apulia ed il suo comune nell'alto medio evo*, Bari 1905, str. 72–76; R. Jurlaro, *Gli Slavi a Brindisi fino al XVIII secolo*, v *Acta Congressus historiae slavicae Salzburgerensis in memoriam SS. Cyrilli et Methodi anno 1963 celebrati*, Wiesbaden 1966.

¹³ A. Ducellier, *Bisanzio*, o. c., str. 132; F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, 1925, str. 345 sl.

¹⁴ M. Capaldo, *Un insediamento slavo presso Siracusa*, o. c., str. 10.

dogodkom povezana slovanska poselitev na polotoku Garganu.¹⁵ Nek drug dokument iz Barija maja 962 omenja kolonijo Slovanov iz Dalmacije, ki so bili uživalci zemlje v Balsignanu in katere lastnik je bil morda kak bizantinski strateg.¹⁶

Po mnenju A. Guillouja naj bi leta 982 na strani Bizantincev pod vodstvom vodje Vukašina sodelovalo ok. 40.000 Neretljanov v boju proti četam cesarja Otona II. in jih premagali. Misel je utemeljeval na osnovi poimenovanja Paganoi, kar je prevedel z Neretljani, ki so se v sočasnih virih res pogosto tako imenovali. Toda francoski zgodovinar J. M. Martin njegovo trditev zavrača (vsi »Pagani« niso Neretljani, Vukašin je srbsko ime, a Neretljani so bili Hrvati) in trdi, da gre za sicilijanske muslimane, ki so potolkli čete Otona II. pri rtu Colonne v Kalabriji.¹⁷

V 10. stoletju srečamo slovansko kolonijo tudi v Abruzzih, v rajonu Marsi, blizu jezera Fucino; njihovi voditelji so kot priče nastopili v listini samostana San Vincenzo ob reki Volturmo.¹⁸ Slovani v Apuliji, še posebej v okolici Barija in v sosednjih primorskih območjih, ki se omenjajo v 11. stoletju, so morali biti kar številni. Tu jih srečujemo še v 12. in 13. stoletju. Vsekakor so bili Slovani tudi v Bariju, glavnem mestu teme in nato katepanata. Eno takih naselij je bilo blizu Barija v Sammichele (Mont San Michele a Charso).¹⁹

Prav tako so bili Slovani prisotni v severni Kalabriji. V analih iz Barija se Slovani omenjajo pri San Marco Argentario med Malvitom in Bisignanom, ki naj bi bili pozneje povezani z normanskim vojvodo Robertom Guiscardom.²⁰

Slovani, ki so prihajali v južno Italijo iz vzhodne jadranske obale, so stopali celo v službo Saracenov in prihajali kar številni tudi na Sicilijo. Že leta 927 so v arabski službi plenili južnoitalijanska mesta in osvojili Termoli severno od Gargana.²¹ V 10. stoletju so v Palermu zasedali celo mestno četrt, ki se je po njih imenovala »porta Sclavorum« (»quartiere degli Slavi«), in cerkev »dei Ragusei o degli Slavi«. Tudi eden siciljanskih emirov naj bi bil Slovan.²²

Ko so v 11. stoletju Normani začeli osvajati južno Italijo in Sicilijo, so Slovani kot vojaški faktor tudi zanje postali zelo pomembni. Tako je Robert Guiscard sredi 11. stoletja podredil skupnost slovanskih vojakov, ki so se, kdo ve zakaj in kdaj, naselili v severni Kalabriji, in izkoristil njihovo poznavanje ozemlja, da se je pozimi 1054 oskrbel z živežem. Slovanski vojaki v normanski službi so bili tudi na Siciliji, kjer naj bi leta 1079 skupina Slovanov poskušala ubiti Roberta Guiscarda.²³

V 11. stoletju, ko so Normani podredili južno Italijo in posegli tudi na vzhodno jadransko obalo in dalje na Balkan, so sledile prisilne ali prostovoljne selitve Slovanov na njihovo ozemlje,

¹⁵ F. Rački, *Documenta historiae croaticae*, 1877, str. 393; F. Šišić, *Povijest Hrvata*, o. c., str. 413; A. Guillou, *Migration et présence slaves*, o. c., str. 14; proti njegovemu mnenju, da je Mihajlo zasedel Sipont brez boja in da je tedaj začela slovanska poselitev Gargana, je nastopil J.M. Martin, *Recherches sur les relations politiques*, o. c., str. 60.

¹⁶ P.F. Palumbo, *I rapporti fra i popoli nel quadro delle relazioni fra le due sponde*, v *I rapporti demografici e popolativi*, Roma 1981, str. 14.

¹⁷ A. Guillou, *Migration*, o. c., str. 15; J. M. Martin, *Recherches*, o. c., str. 61 sl.

¹⁸ Po *Chronica Vultarina* I, 16 P. F. Palumbo, *Per la storia delle relazioni adriatiche*, Roma 1989, str. 38.

¹⁹ B. Gušić, *Naše primorje*, PZ I., 1962, str. 61; A. Guillou, *Migration*, o. c., str. 15; A. Guillou – K. Tscheremissinoff, *Note sur la culture arabe et la culture slave dans le katepanat d'Italie (Xe – XIe siècle)*, v M. E. F. R. M. 88, 1976, st. 677; I. Božić, *Le culte de Saint Michel sur les deux côtes de l'Adriatique*, v *Le relazioni religiose e chiesastico-giurisdizionali*, Roma 1979, str. 21.

²⁰ M. Capaldo, *Un insediamento slavo*, o. c., str. 12; P. F. Palumbo, *I rapporti fra i popoli*, o. c., str. 14.

²¹ M. Amari, *Storia dei Musulmani di Sicilia* II, Firenze 1858, str. 176, 297; B. Gušić, *Naše primorje*, o. c., str. 53.

²² V. di Giovanni, *Il quartiere degli Schiavoni nel secolo X e la loggia dell'Catalani in Palermo nel 1771*, v *Archivio storico siciliano* 11, 1867, str. 40, 62; G. Gelcich, o. c., str. 6; K. Jireček, *Istoriya Srba* I, Beograd 1952 str. 115; M. Spremić, *Dubrovnik (Raguse) et la Sicile postbyzantine*, v *Byzantinische Forschungen. Internationale Zeitschrift für Byzantinistik* 5, 1977, str. 379–390; R. P. Capano, *Sulla presenza degli Slavi in Italia*, o. c., str. 139–172; M. Capaldo, *Un insediamento*, o. c., str. 11.

²³ P. F. Palumbo, *Per la storia delle relazioni*, o. c., str. 38; M. Spremić, *La migrazione degli Slavi nell'Italia*, o. c., str. 2.

kjer so nastajale slovanske kolonije. Že leta 1075, ko so Normani prvič prišli v Dalmacijo, in seveda tudi pozneje so odpeljali veliko ljudi v južno Italijo in jih tam naselili.²⁴

Ob koncu 10. stoletja in dalje se srečujemo tudi z bolj določljivima primeroma slovanske kolonizacije v Italiji. Gre za poselitev Slovanov na polotoku Garganu, kamor so prek morja prihajali ljudje iz vzhodne obale, predvsem Neretljani, in v Furlanijo, kamor so na zemljiško posest oglejskega patriarha naseljevali (kolonizirali) Slovane z ozemlja oglejske cerkvene jurisdikcije. Položaj na obeh območjih je bil različen. Na Garganu so bili priseljeni Slovani predvsem vojaki – kmetje (mercenarii) in so ohranjali svoje institucije, v Furlaniji pa so živeli na podložni zemlji z vsemi značilnostmi tega družbenega položaja. Toda na obeh področjih so bili naseljenci brez dotoka novih ljudi obsojeni na manj ali bolj hitro asimilacijo. Prvi, ker so izgubljali svojo funkcijo, in drugi, ker so bili poseljeni znotraj romanskega okolja.

Točno kdaj, tudi od kje in na kak način – po lastni volji ali pod vplivom Bizanca oz. egzarhata – so se Slovani naselili na polotoku Garganu, ne vemo. Njihov prihod vsekakor ni bil povezan z nastopom Mihajla Viševića v Sipontu (926). Omenjajo pa jih listine iz samostana sv. Marije na Tremith v prvi polovici 11. stoletja.²⁵ O začetkih doseljevanja daje verjetne podatke Pompeo Sarnelli, avtor iz 17. stoletja. V svojem delu o kronologiji škofov in nadškofov v Sipontu je trdil, da je cesar Oton I., potem ko so Saraceni leta 970 zasedli Gargano, na prošnjo Sipontčanov, poklical na pomoč slovanskega poglavarja, ki je s svojimi ljudmi pregnal Saracene. Cesar je Slovanom, ki so prišli s svojimi župani, kot plačilo podelil zemljo za naselitev na polju San Vito in sta tod nastali (slovanski) naselbini Peschici in Vico.²⁶ Slovani so torej prišli pod vodstvom županov in se naselili na severni strani Gargana vsekakor pred koncem 10. stoletja; tu so bile njihove županije z župani.

Poglavitni središči poselitve sta bila kaštela Devia in Peschici, ki naj bi po J. M. Martinu verjetno imela obrambno funkcijo v sklopu bizantinske Langobardije v tem stoletju. Po prihodu Normanov v drugi polovici 11. stoletja naj bi se ta vloga zmanjševala. Iz tega bi mogli zaključiti, da so Slovani prišli na Gargano kot vojaški plačanci in dobili zemljo, s katero so razpolagali, o čemer govore prodaje in darovnice njihovih vodij, županov. Poleg teh dveh kaštelov je bilo eno izmed središč poselitve tudi Vico in morda Varano. V Vieste so se naselili posamezni Slovani pozneje.²⁷ Prišli naj bi iz območja Neretljanov, manj verjetnosti je, da bi bili iz Zahumlja.

Najvažnejše slovansko naselitveno jedro na Garganu je bila Devia na južnem delu gore Elio med jezeroma Lesina in Varano, katerih imena sta slovanskega izvora (jezero Ljesna, kakor se je imenoval poprej tudi otok Hvar, odtod it. Lesina; Vransko jezero). Drugo jedro je bilo, kakor že rečeno, v Peschicah, kamor je sodila tudi naselbina Vico. Vzhodno in zahodno od Peschičev sta se do danes ohranila dva toponima, ki kažeta na večjo slovansko poselitev. To sta rt Crovatico in vodni izvir, poimenovan Serbio.²⁸ V obeh kaštelih je bil kot voditelj celotne skupnosti župan (giuppano), ki se je v Devia občasno poimenoval tudi kot sodnik (iudex) in kralj (rex).

Glede Varana in slovanske poselitve pa so mnenja deljena. A. Guillou in M. Fajano sta mnenja, da je bilo naselje s Slovani zelo poseljeno in je imelo celo po več županov. J. M. Martin pa je temu oporekal in zavračal enačenje v viru imenovanih »Marani« in sintagem »iudex

²⁴ F. Šišić, *Povijest Hrvata*, o. c., str. 550 sl., 553 sl.; J. Gay, *L'Italie méridionale*, o. c., Paris 1904; prim. I. Božić, *Le culte de Saint Michele*, o. c., str. 17 sl.

²⁵ A. Petrucci, *Codice diplomatico del monastero benedettino di S. Maria di Tremithi (1005–1237)* 2, Roma 1960, št. 8 (l. 1023), str. 24 sl., št. 42 (l. 1050), str. 134 sl., št. 32 (l. 1043), str. 101 sl., št. 14 (l. 1032), 45 sl., št. 51 (l. 1054), str. 159 sl.

²⁶ P. Sarnelli, *Cronologia dei vescovi e arcivescovi sipontini*, Manfredonia 1680, cit. po G. Rohlfs, *Ignote colonie slave*, o. c., str. 354.

²⁷ G. Gelcich, *Colonie slave*, o. c.; G. Rohlfs, *Ignote colonie slave sulle coste del Gargano*, v *Mélanges linguistiques offerts à Emil Petrovici*, Cluj 1958; tudi v *Il Gargano XIII*, št. 12, 1962 dec. 21, str. 3 sl.; A. Guillou, *Migration et présence slaves*, o. c., str. 11 sl.; B. Gušić, *O naseljenju Neretvana na Monte Garganu*, tipkopis referata na simpoziju v Dubrovniku; M. Fujano, *La colonia slava di Devia nel corso del secolo XI, v I rapporti demografici e popolativi*, Roma 1981, str. 39–52; J. M. Martin, *Recherche sur les relations politiques*, o. c., str. 49 sl.

²⁸ B. Gušić, *O naseljenju Neretvana*, o. c.

Marianorum« ter »rex Maranorum« z Varano.²⁹ Vendar pa bi mogli trditi, da je bila tedaj vsa severna obala Gargana poseljena s Slovani. Slovansko prebivalstvo, ki je bilo ob prihodu deloma morda še ortodoksno, se je pod vplivom samostana Sv. Marije na Tremitih in cerkvene organizacije počasi katoliziralo in postopoma asimiliralo, ker ni bilo novih doseljencev.

Slovenska kolonizacija v Furlaniji je bila povezana z madžarskimi vpadi v Italijo v prvi polovici 10. stoletja. Posledice pa so bila velika pustošenja zlasti ob njihovih poteh (»via vel strata Ungarorum«, »vastata Hungarorum«).³⁰ Po končanih vpadih je sledila pod vodstvom oglejskega patriarha, katerega cerkvena oblast je na slovenskem ozemlju segala do Drave in je tam imel tudi veliko fevdalno posest, ponovna poselitev opustošenih območij. V toku tega procesa je nastalo v Furlaniji na območju do reke Tilment (Tagliamento) vsega skupaj preko 70 slovanskih naselbin. Nastale so ali povsem na novo ali pa so stare vasi dobile toliko slovanskih doseljencev, da so dobivale oznake po njih. Ni pa bilo malo tudi romanskih furlanskih vasi, v katerih so se v tem času pojavljali podložni kmetje s slovanskimi imeni. Med slovanske vasi, ki so nastale na novo bi šteli npr. naslednje: Belgrado (morda sedež fevdalnega gospoda), Blata, Glaunicco, Gorizan, Gorizzo, Goricizza, Gradina, Gradiscutta, Lestizza, Lonca, Patocco, Schiavonesco, Sclaunicco, Sclavagnestis, Sclavons pri Pardenonu, Schiavoi, Santa Maria, Sella, Virco. Med tiste, ki so šele po doselitvi dobili oznako po Slovanih, pa: »villa Sclavorum quae similiter dicitur Meleretum« (Mereto di Capitolo pri Palmanovi), »villa Versia Sclauonica« (Versa), »Sanctus Vitus de Sclabonibus prope Agellum« (S. Vito al Torre), Medea Sclabonica, Pasian Schiavonesco. Poselitev ni bila sklenjena; slovanske vasi so bile posejane med stare romanske. Pa tudi sicer so bile te vasi razporejene v več skupin: na črti med Gradiško in Palmanovo, Vidmom (Udine) in Codroipom, na črti od Belgrada ob Tilmentu (Tagliamento) do Codroipa, med Tilmentom (Tagliamento) in Livenzo ter v Karniji vzhodno od Vidma (Udine).

Začetek naseljevanja je vsekakor postaviti v čas pred letom 1000. Že spomladi leta 1001 je namreč cesar Oton III. podelil Ogleju vse vasi, ki so jih po madžarskih pustošenjih (»post Ungarorum nefandam devastacionem«) postavili po Furlaniji. Prvič pa se slovanski naseljenci in prva slovanska vas omenjajo leta 1031. Tedaj je v kraju Santa Maria la Longa pri Palmanovi, ki se leta 1031 omenja kot »villa Sclavorum«, nastala cerkev sv. Mohorja in Fortunata za potrebe tamkajšnje slovanske kolonije.³¹ Zaključilo pa se je v 12. stoletju, kakor dokazujejo slovanski toponimi (jezik).

Kdaj so se te vasi romanizirale, ne vemo. Vendar se sredi romanskih vasi, nesklenjeno razporejene in brez povezav z narodnim telesom niso ohranile dlje kakor do 15. stoletja, ko se je sem po propadu oglejskega patriarhata razširila beneška oblast (1420). Spomin nanje so le še deloma ohranjena slovanska krajevna imena.³²

Nov val slovanskih doseljencev je po končanih madžarskih navalih prišel tudi v gorati del nad Furlansko nižino, ki so ga poslej začeli poimenovati kot »Schiavonia« (Slovenija) in tamkajšnjim krajem že v 13. stoletju začeli dodajati oznako slovenski. Benečani, ki so pozneje (1420) dobili ozemlje v svojo last (Beneška Slovenija), pa so v svojih virih navajali, da v deželi živi »drugo in posebno prebivalstvo«.³³

²⁹ J. M. Martin, *Recherches sur les relations politiques*, o. c., str. 61.

³⁰ F. Kos, *GZS* 2, št. 426; 3, št. 82.

³¹ F. Kos, *GZS* 3, št. 1 in 86; G. C. Menis, *Storia del Friuli*, Udine 1976³, str. 185; C. C. Desinan, *Problemi di Toponomastica Friulana*, Udine 1977, str. 39 in 146; J. Höfler, *O prvih cerkvah in pražupnijah na Slovenskem*. Razprave FF, Ljubljana, 1986, str. 46. B. Mader, *Die frühmittelalterlichen Slawen in Friul aus der Sicht der Toponyme*, v *Cultura in Friuli*, Ommaggio a G. Marchetti, Udine 1988.

³² B. Guyou, *L'Elemento slavo nella toponomastica della Venezia Giulia*, v *Studi glottologici italiani*, Torino 1907; isti; *Gli Slavi del Friuli*, v *Pagine Friuliane* 6, 1894, str. 133 sl.; Istra in Slovensko primorje, Beograd 1952, str. 52 sl.; M. Kos, *Zgodovina Slovencev*, Od naselitve do petnajstega stoletja, Ljubljana 1955, str. 149 sl.; B. Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda* 2, Ljubljana 1965, str. 142 sl.

³³ M. Kos, *Zgodovina Slovencev*, o. c., str. 150; Istra in Slovensko Primorje, o. c., str. 52.

Riassunto

Gli Slavi in Italia nell'alto medio evo

Ferdo Gestrin

Nei flussi migratori europei le migrazioni degli Slavi verso la penisola appenninica furono certamente importanti già dal 7 secolo d. c. in poi. Le cause, i modi e l'estensione del fenomeno non sono decifrabili e non si possono definire. È un dato di fatto però che la presenza degli Slavi in Italia fu numerosa e non si può negare. Le migrazioni possono venir messe in relazione con i movimenti di altri popoli (gli Avari, gli Ungheresi) oppure con ragioni più specificamente politiche (il regno dei Longobardi oppure quello Normanno) che lasciarono dietro di sé devastazioni ed un impauverimento di popolazioni. La colonizzazione, di mano d'opera Slava fu dunque una conseguenza intrinseca ad un modo di produzione feudale e non aveva valenze nazionali, impensabili in quel tempo.

L'autore si sofferma pure sulle colonie Slave nel Friuli e sulla penisola di Monte Gargano che furono attuali attorno all'XI secolo. Soprattutto nel Gargano dove gli Slavi come mercenari furono pagati in terra, si istituivano 2 forti centri urbani Devia e Peschici. Nel Friuli invece fu il patriarca di Aquileia a favorire la colonizzazione Slava, grazie all'estensione del patriarcato fino alla Drava. Si può seguire ad una grossa colonizzazione (cca 70 centri) Slava soprattutto dopo le devastazioni Ungare, quando la popolazione ebbe un grande calo e la terra abbisognava di forze lavoro. Queste migrazioni non influivano sulla composizione etnica né in Friuli né sul Gargano, giacché la colonizzazione Slava fu fatta in territorio a prevalenza italiana e i nuovi venuti erano costretti all'assimilazione. A ricordare questi eventi medioevali restano soltanto i toponimi locali.

GEOGRAFSKI VESTNIK (GEOGRAPHICAL BULLETIN)

Časopis za geografijo in sorodne vede

Geografski vestnik (GV) je najstarejša in osrednja geografska revija v Sloveniji. Izdaja ga Zveza geografskih društev Slovenije enkrat letno. Prva številka je izšla leta 1925. Od tedaj je ta geografski časopis izhajal nepretrgoma, razen treh let med drugo svetovno vojno. Tako bo v letu 1998 izšla jubilejna 70. številka. Njegova osrednja naloga je objavljati rezultate proučevanj geografov in raziskovalcev sorodnih ved. Raziskovalci objavljajo dosežke svojih raziskovanj zlasti v obliki razprav, dolgih do dvajset strani, iz vseh vej geografije. Poleg razdelka *razprave* sta v GV še razdelka *razgledi in raziskovalne metode*, v katere so uvrščeni krajši prispevki. Vsi prispevki iz teh treh razdelkov so recenzirani. Opremljeni so s povzetkom, izvlečkom in kartografskimi prilogami. V GV so že po tradiciji priobčena še poročila o strokovni literaturi, zborovanjih in kronika. V 67. številki (I. 1995) je bila objavljena bibliografija GV 1925-1995, ki zajema za to obdobje vse prispevke razdelkov: razprave, razgledi in raziskovalne metode. Zelo pomembna naloga časopisa je tudi širiti in utrjevati slovensko geografsko imenoslovje in izrazoslovje, zato je tej tematiki namenjen poseben razdelek. V zadnjih letih uredništvo teži k temu, da bi bili prispevki v GV čim bolj dostopni tujim strokovnjakom, zato širi dolžino povzetkov v angleščini.

V GV poleg slovenskih raziskovalcev objavljajo rezultate svojih proučevanj tudi tuji geografi. Njihovi prispevki so napisani v angleščini, nemščini ali francoščini. GV gre v zameno za številne geografske in sorodne revije po Sloveniji in v tujino. Vse te revije so uporabnikom dostopne v knjižnici Oddelka za geografijo Filozofske fakultete v Ljubljani.

Geografski vestnik lahko kupite ali naročite na upravi GV: Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, Ljubljana, tel. 061-1769-355. Naročniki lahko dobijo novo številko časopisa na upravi ali po pošti. Na razpolago so tudi starejše številke, ki jih je mogoče dobiti po precej nižji ceni.